

conceptuele en methodologische problemen bij de registratie van zelfmoord

De laatste decennia is het gebruik van de officiële statistieken voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek in het algemeen, en zelfmoord in het bijzonder, vanuit verschillende hoeken kritisch ter discussie gesteld. De meest opgemerkte en benadrukte kritiek in dit verband kwam van de ethnomethodologen.

Volgens deze auteurs bestaan er heel wat weerstandsmechanismen tegen de registratie van zelfmoord zodat de officiële informatiebronnen ter zake kritisch moeten behandeld worden. Een eerste luik van deze problematiek heeft betrekking op de factoren die vooral de registratie- en classificatieprocedures beïnvloeden (en dus het gedrag van de functionaris); een tweede luik heeft betrekking op de culturele weerstandsmechanismen in algemene zin.

Daarnaast wordt de geldigheids- en betrouwbaarheidsproblematiek nog verzwaaard door factoren die niet specifiek verband houden met zelfmoord, maar die doorstoten naar alle onderzoek dat gebaseerd is op secundair bronnenmateriaal.

In een laatste punt ten slotte wordt geargumenteed dat de ethnomethodologen een zeer fundamentele problematiek hebben aangeduid, maar dat zij geen vruchtbare lichtbakens uitzetten om deze problematiek op wetenschappelijke wijze te vatten. De redenen hiervan zullen nader onderzocht worden en tevens zal gepoogd worden wegen aan te duiden voor de aanzet van een nieuw programma.

DE ETHNOMETHODOLOGISCHE KRITIEK OP DE OFFICIELE STATISTIEKEN

Statistische gegevens betreffende zelfmoord worden op systematische wijze bijgehouden sinds de 19e eeuw. Deze data vormen voor sociologen die vooral geïnteresseerd zijn in de prevalentie en spreiding van zelfmoord op categoriale, geografische en temporale gronden, in vele gevallen de enige beschikbare bronnen. Aanvankelijk maakte niemand zich erg druk over deze gang van zaken : de geldigheid en betrouwbaarheid van deze gegevens werd op vrij ongereflecteerde wijze aanvaard (zie bv. Durkheim, 1897, ed. 1976 en Halbwachs, 1930, ed. 1978). Er werd geargumenteed dat de kwaliteit van de officiële statistieken voortdurend verbetert, terwijl de stabiele zelfmoordcijfers op korte termijn en de georiënteerde veranderingen op lange termijn, aantonen dat er geen consistente bias voorkomen. Bovendien heffen de vergissingen elkaar op krachtens het zogenaamde compensatie- en complementariteitsprincipe : een tekort valt weg tegenover een teveel (aggregatie van afhankelijkken). Fouten in de officiële registratie zijn m.a.w. at random.

De belangrijkste tegenspelers van deze optimistische visie zijn de ethnomethodologen. Op grond van onderzoek naar de methoden waarop gegevens worden samengebracht en geregistreerd in de officiële statistieken, schijnen zij aan te tonen dat deze data niet kunnen gezien worden als een nauwkeurige weergave van een werkelijke stand of gang van zaken. Kitsuse en Cicourel (1963) drukken deze visie kernachtig uit als volgt : "We suggest that the question of the theoretical significance of the official statistics can be rephrased by shifting the focus of investigation from the processes by which certain forms of behaviour are culturally and socially generated to the processes by which rates of deviant behaviour

would be concerned specifically with the processes of rate construction ...” (p. 134). Om kort te zijn : de statistieken zeggen minder over een werkelijke evolutie dan over de wijze waarop feiten worden verzameld of verdoezeld. De meest adequate uitdrukking van deze ideeën naar de registratie van zelfmoord toe, is de visie van Douglas (1966, 1967). Het grote probleem is volgens hem de afhankelijkheid van de functionaris van de menselijke beoordeling van gegevens, hetgeen functie is van de ingewikkelde relatie van menselijke oordelen in onderlinge interactie (Douglas, 1967, p. 170). De waarnemer maakt gebruik van subjectieve interpretaties die doorweven zijn van allerhande achtergrondverwachtingen, stilzwijgende kennis, common-sense assumpties, enz. Het is onmogelijk de factor subjectiviteit, en dus het filteren van gegevens door het bewustzijn van de functionarissen, uit de statistieken te weren. Overlijdens die worden geklasseerd als zelfmoord verwijzen dus naar zeer heterogene fenomenen. Daarnaast is het zelfmoordcijfer ook functie van bureaucratische motieven en van de organisatorische compositie van de instanties die de statistieken vervaardigen. De motieven van deze organismen zijn volgens Douglas in ieder geval van andere dan wetenschappelijke aard. Ten slotte wordt foutieve registratie nog verder doorgedreven door een proces dat “classification by fiat” wordt genoemd en dat vooral vertekening kan in de hand werken bij registratie van ambigue gevallen.

Op basis van deze argumenten besluit Douglas dat het slechts *expressis verbis* hoeft gesteld te worden dat de zelfmoordcijfers, die berekend zijn op basis van officiële statistieken, niet alleen een onderschatting zijn van de werkelijke cijfers, maar ook, en vooral, dat deze cijfers systematisch vertekend zijn, d.w.z. systematisch geprofileerd naar bepaalde groepen. Er kan m.a.w. geen sprake zijn van een constante fout-proportie. De officiële statistieken zijn dus onbruikbare instrumenten voor de “traditionele” socioloog-onderzoeker. Voor de ethnomethodoloog daarentegen zijn het interessante aanknopingspunten voor studies betreffende de “sociale” processen via dewelke een zelfmoord als zodanig gedefinieerd (geconstrueerd) wordt. Deze visie kadert in een ruimere theoretische kaart waarbij, naast de officiële data, ook andere gestandaardiseerde en traditionele onderzoeksprocedures het moeten ontgelden. Alle bestaande statistisch-hypothetische benaderingen zijn inadequaat voor de zelfmoordstudie.

De eerste stap voor een werkelijk wetenschappelijke studie is het achterhalen van de betekenissen die zelfmoord heeft voor de betrokkenen zelf. In de fenomenologie hoopt Douglas een aanzet te vinden voor een kennistheoretisch beter gefundeerde sociologie, die recht doet aan de eigen aard van de sociale werkelijkheid. Hiermee wordt bedoeld dat er geen objectieve werkelijkheid bestaat buiten de verschillende ervaringswerelden van de mensen om. Dit gegeven wil Douglas wetenschappelijk bestuderen op basis van onderzoek met een duidelijk inductief karakter, waarbij niet wordt uitgegaan van deductief afgeleide hypothesen, maar van de wereld zoals die door de betrokkenen wordt ervaren (cfr. Zaniecki's ‘humanistic coefficient’).

Naast de ethnomethodologische kritiek, is ook vanuit andere hoeken kritiek geformuleerd, weliswaar minder radicaal en daarom meer genuanceerd, maar ook hoofdzakelijk impressionistisch, deductief en niet gequantificeerd. De behandeling van inductieve problemen van zelfmoordstatistieken is trouwens schaars. In wat volgt zal een dwarsdoorsnede gemaakt worden van de geformuleerde kritieken en zal gepoogd worden, waar nodig, deze aan te duiden, te corrigeren en te nuanceren. Aangezien de ethnomethodologische stellingen de scherpste kritieken zijn op de betrouwbaarheid en de geldigheid van de officiële statistieken, zal hier ruimschoots aandacht aan worden besteed. Het is overigens vooral onder invloed van de vruchtbare impuls van Douglas dat empirisch onderzoek ter zake op gang is gekomen.

FOUTENBRONNEN TEN GEVOLGE VAN VERSCHILLEN IN MEETSTRATEGIEËN VAN SUICIDAAL GEDRAG

Een eerste potentiële foutenbron heeft betrekking op het vormingsproces van de statistiek van de doodsoorzaken en meer bepaald het geheel van stappen en handelingen die nodig zijn vooraleer een zelfmoord ook als zodanig is geregistreerd.

De moeilijkheden beginnen al van bij de start, namelijk de definitie van zelfmoord. Zowat alle onderzoekers hebben hun eigen nominale definitie naargelang meer of minder nadruk wordt gelegd op verschillende aspecten van zelfmoord. De eigen aard van zelfmoord als sociologisch verschijnsel en de praktische eisen die gesteld worden aan onderzoek, zorgen echter noodzakelijkerwijs voor een grote uniformiteit op het vlak van de operationele definitie : elk sterfgeval dat als zodanig is geregistreerd (in de officiële statistieken, psychiatrische rapporten, politieverslagen, enz.) (1). Dit wil zeggen dat gesteund wordt op de (geregistreerde) uitkomst van de daad en niet op de daad zelf.

De hele registratieproblematiek draait rond deze kwestie en doorkruist een tweede fundamentele dualiteit : zelfmoorddaad versus intentie (2).

Het is duidelijk dat de zelfmoordstatistieken gebaseerd zijn op post hoc definities van suicidaal gedrag. In sommige gevallen stelt dit geen problemen en zijn er voldoende elementen aanwezig om tot een zelfmoord te besluiten. In andere gevallen is het moeilijk om enig uitsluitel te geven. Reeds in het verbaal gedrag komt dit tot uitdrukking : springen versus vallen. Hetzelfde geldt ook voor vergiftiging en verdrinking. In beide gevallen laat de ambiguïteit van de situatie en de sociale onzichtbaarheid nogal wat ruimte voor twijfel.

Bij het gebruik van andere middelen echter, zoals verhangings, is er veel minder dubbelzinnigheid. Dit betekent volgens Chesnais (1977) dat hoe groter de proportie verhangingen in het totale zelfmoordcijfer is, hoe groter de kans dat de discrepantie tussen de geregistreerde en de feitelijke waarden klein blijft. De onzekerheid betreffende de officiële statistieken zou dus klein zijn in landen met een hoog percentage verhangingen in het totale zelfmoord aantal. Deze redenering kan nochtans net zo goed worden omgekeerd : het percentage verhangingen in het totale zelfmoordcijfer is hoog omdat de onderrapportering bij de andere zelfmoordmiddelen groot is !

Bij het onderzoek naar de kans op zelfmoord van een sterfgeval spelen twee factoren een belangrijke rol : de persoon in kwestie moet een belangrijk aandeel hebben in de uitschakeling van zijn lichaam als vegetatief metabolisme en moet de intentie hebben gehad te sterven. Dat beide elementen elkaar doorkruisen blijkt hieruit dat de ernst van de daad (de letaliteit in medische termen) vaak wel een goede indicator is voor de intentie, terwijl nochtans de intentie tot zelfmoord kan aanwezig zijn zonder dat de consequente acten leiden tot medische moeilijkheden. Vergiftiging bv. geeft bepaalde fysische reacties (intoxicatie) te zien, waarbij het op basis van supplementair onderzoek wel mogelijk is de foutenmarge te reduceren (zelfmoord, moord of ongeval). De inname van 100 vitamine C tabletten echter, wat subjectief als letaal kan gedefinieerd worden, zal geen symptomen van toxiciteit laten zien. Medische letaliteit en intentie lopen m.a.w. niet noodzakelijk parallel.

In het licht van de hedendaagse specialistische hulpverlening wordt deze problematiek nog complexer, omdat de uitkomst van de daad (letaal of niet-letaal) een feitelijke toevals-

kwestie kan zijn (Wilkins, 1967, p. 286 geeft hiervan verscheidene voorbeelden). Op dat ogenblik lopen intentie en medische letaliteit niet meer parallel maar doorkruisen elkaar. Verbeke (1976) wijst erop dat er een pendelbeweging is ontstaan tussen de participanten aan het maatschappelijk leven enerzijds en de medische wereld anderzijds : "er treedt een progressieve verschuiving op naar het gebruik van middelen met groter dodelijk risico in die gebieden waar de reanimatiemogelijkheden maximaal zijn uitgebouwd." (p. 489). De vraag is waar deze esclatie zal eindigen. De hulpverlening gaat inderdaad soms zover dat een aantal ethische kwesties kunnen worden opgeworpen. In de USA bijvoorbeeld zijn verschillende preventiecentra uitgerust met zogenaamde "flying squads", voertuigen die onmiddellijk uitrukken wanneer iemand met zelfmoordplannen telefoneert naar de inmiddels geïdentificeerde plaats. Ook de politie werkt hieraan mee ... (Bauer, 1974).

De taxatie van de intentie (3) is wellicht de meest cruciale variabele bij de beoordeling van een gedrag als suïcidaal. Hierin kan nogal wat variatie en fantasie optreden. Mary Holland bijvoorbeeld citeert in een artikel over zelfmoord in de Observer (1969) een Ierse lijkschouwer die bij het gerechtelijk onderzoek over de dood van een man die zichzelf door het hoofd had geschoten de uitspraak "dood door een ongeval" toelichtte met de woorden : "natuurlijk, hij wilde alleen maar de loop van zijn geweer schoonmaken met zijn tong" (Alvarez, 1971, p. 99). Schneidman en Farberow (1961) citeren het geval van een stad in de USA met lage zelfmoordcijfers omdat de lijkschouwer aldaar slechts zelfmoord als doodsoorzaak weerhield wanneer er een afscheidsbrief aanwezig was (4). Er kunnen daarnaast nog andere verschillen in de termen van de definitie optreden. Het belangrijkste knelpunt hier is binnen welke tijdsperiode de dood moet intreden opdat van zelfmoord sprake zou zijn. Dit is de problematiek van de zogenaamde "late gevolgen".

Alhoewel Durkheim (1897, ed. 1976) de zelfmoordstatistiek als geldige en betrouwbare data beschouwde, maakte hij ernstige reserves voor wat de intentie betreft. "... ce qu'on appelle statistique des motifs de suicides, c'est, en réalité, une statistique des opinions que se font de ces motifs les agents, souvent subalternes, chargés de ce service d'informations. On sait, malheureusement, que les constatations officielles sont trop souvent défectueuses ..." (p. 144). Indien echter perceptie van de intentie door de ambtenaar of de arts die het overlijden vaststelt de crux is bij de beoordeling van de wijze van sterven, dan is meteen een zware wissel geplaatst op de Durkheimiaanse opvattingen. De officiële statistieken van zelfmoord zijn dan niet meer waard dan de officiële registratie van intentie (Douglas, 1966, 1967).

Als abstracte categorie kan tot zelfmoordintentie alleen geïnfereerd worden op basis van gedragsobservaties. Lijkschouwers zullen daarom geneigd zijn in de levensgeschiedenis van de suïcidant te zoeken naar factoren die van symptomatische betekenis zijn en waaruit blijkt dat hij in wezen altijd al potentieel suïcidaal is geweest. Atkinson (1978) besluit hieruit primo dat lijkschouwers niet anders te werk gaan dan wetenschappers (en convergente resultaten vinden) en secundo dat zij des te gemakkelijker tot zelfmoord zullen besluiten wanneer deze symptomatische factoren aanwezig zijn, ook al valt geen dwingende conclusie af te leiden uit deze factoren wat de zelfmoordprobabiliteit betreft.

Het achterhalen van symptomatische factoren is een tijdsconsumerende bezigheid, die functie is van verscheidene sociale factoren. Zo zal bijv. in tijden van extreme sociale desorganisatie, zoals tijdens oorlogsperiodes, slechts een minimale aandacht gaan naar het achterhalen van deze factoren omdat de ambtenaren dan belangrijker dingen te doen hebben. Vandaar de grote terugval van het aantal zelfmoorden tijdens deze periodes (Douglas, 1967). Dat dit niet in ongequalificeerde zin juist is blijkt hieruit dat tijdens de beide wereldoorlogen de daling van het aantal zelfmoorden zowel bij oorlogsvoerende als

bij niet-oorlogsvoerende landen in dezelfde orde van grootte is gelegen. Kruyt (1960) schrijft hierover: "Het al of niet optreden van een daling van de zelfmoordcijfers in oorlogstijd alsmede de mate waarin dit geschiedt, worden wel in verband gebracht met het al of niet daadwerkelijk bij het oorlogsgebeuren betrokken zijn van de onderscheiden landen. De cijfers ... tonen aan dat van een dergelijk verband geen sprake kan zijn" (p. 117-118). Verder wijzen de zelfmoordepidemies in mei 1940 in Nederland (bezetting door de Duitsers) en in mei 1945 in Brux (Bohemen) met de inval van de Sovjet-Unie (Beachler, 1975) — alhoewel beide perioden van extreme sociale desorganisatie — niet in de richting van de hypothese van Douglas.

Naast definitie problemen en correlatief hiermee de taxatie van de intentie, worden verschillen in de zelfmoordcijfers van onderscheiden landen — het betreft hier dus een problematiek van internationale vergelijking — ook beïnvloed door de methoden van vaststelling van de doodsoorzaak en de bevoegdheden van de betrokken verantwoordelijken (5). Uit de studie van Atkinson en Brooke (1975) blijkt dat er verschillen zijn in de vaststelling van de doodsoorzaak naargelang de lijkschouwer juridisch dan wel medisch geschoold is. "Les médecins, qui travaillent nécessairement en se fondant sur des probabilités plutôt que sur des certitudes dans beaucoup de cas et dont les jugements ne sont généralement pas contestés, hésitent peut-être moins à déclarer qu'un décès est dû au suicide que ne le fait un juriste qui, dans d'autres domaines de ses activités, ne peut accepter qu'une certitude complète et qui peut-être, ayant prononcé un verdict de suicide, a vu celui-ci annulé" (p. 75). Deze visie was vroeger reeds door Dalgard (1960) geformuleerd.

Vanuit statistisch oogpunt kan deze problematiek ook geduid worden in termen van type I en type II fouten. Juristen zijn namelijk niet gemakkelijk geneigd een fout van conservatieve signatuur te maken door een twijfelgeval als zelfmoord te registreren. Idealiter zou het alfa-niveau voor juridische beslissingen zo dicht mogelijk bij nul moeten liggen, d.w.z. zo weinig mogelijk "onschuldigen" veroordelen. Naar zelfmoord toe zou dit betekenen dat alle geregistreerde zelfmoorden zelfdodingen zijn, ook al zijn niet alle zelfmoorden geregistreerd: het als zelfmoord registreren van een twijfelgeval moet meer vermeden worden dan het als twijfelgeval registreren van een zelfmoord.

Aangezien in Groot-Brittannië de lijkschouwers vooral juridisch geschoold zijn ("coroners") en in Noorwegen medisch ("kredslaege") zouden de lage zelfmoordcijfers van Groot-Brittannië wel eens mede verklaarbaar kunnen zijn vanuit deze factor. Het onderzoek van Atkinson (1974) wijst in ieder geval in de richting dat bij de beoordeling van ambigu-sterfgevallen de Deense lijkschouwers significant vaker zelfmoord weerhouden dan de Engelse "coroners". Aangezien het hier echter beoordeling van twijfelgevallen betreft kan niet worden afgeleid hoe sterk dit doorspeelt op het globale cijfer. Deze factor speelt echter niet steeds in het voordeel van de door Atkinson aangeduide richting. Ierland bijvoorbeeld, het land in Europa met het laagste zelfmoordcijfer (18 per 1 000 000 inwoners in 1970) kent een systeem waarbij het lijkschouwerskorps voor de helft bestaat uit geneeskundig geschoolden en voor de helft uit juridisch geschoolden. Er is overigens ook onderzoek, ditmaal in de USA, waaruit blijkt dat er geen significante verschillen bestaan tussen medisch en juridisch geschoolde functionarissen (Wayne, 1969).

In zijn onderzoek naar interobservatorovereenkomst geeft Atkinson bovendien niet aan of de observators weten — uit de tekst kan afgeleid worden dat dit waarschijnlijk wel het geval is — dat het een onderzoek naar betrouwbaarheid betreft. Indien dit het geval is, dan leidt dit meestal tot een grotere betrouwbaarheid (zie bv. Reid, 1970). Hier duiken ook de methodologische problemen van demand characteristics en verwachtingen van de

onderzoeker op. Verder betreft het onderzoek geen naturalistische observatie, maar observatie in een analogie-situatie. Ten slotte weze nog opgemerkt dat Atkinson voor de berekening van het gemiddeld aantal geregistreerde zelfmoorden, bij de Engelse en de Deense lijkschouwers, uitgaat van de onrechtmatige assumptie dat de observators telkens hetzelfde gedrag hebben geregistreerd bij afzonderlijke doodsoorzaken. Het gaat hier om de problematiek van (niet)-overeenkomst van gedragingen op hetzelfde moment en de vraag welke de beste methode is om een betrouwbaarheidsindex te berekenen. Op deze kwestie kan hier niet nader worden ingegaan.

In de fraai gedocumenteerde studie van Sainsbury en Barraclough (1968, 1970) wordt uitgegaan van de hypothese dat de betrouwbaarheid van de officiële zelfmoordstatistieken kan bestudeerd worden aan de hand van vergelijkingen van de zelfmoordcijfers van immigranten met de respectievelijke zelfmoordcijfers van het land van herkomst. Voor elke onderzochte immigrantengroep (onderscheiden naar nationaliteit) in de USA (11 in totaal) worden de zelfmoorden volgens uniforme procedure vastgesteld. Indien hun resp. zelfmoordcijfers sterk correleren met de zelfmoordcijfers van hun land van herkomst — waar verschillende procedures worden gebruikt — dan kunnen de verschillen tussen de landen niet teruggebracht worden op verschillen in methoden van de registratie van zelfmoord. De cijfers van de 11 groepen werden daarom in volgorde van grootte geordend en vergeleken met de respectievelijke zelfmoordcijfers van het land van herkomst. Dit leverde een product-moment correlatie coëfficiënt op van .87 (significant $p < .001$). “The differences between the suicide rates of these countries cannot therefore be accounted for by their differing procedures for reporting death” (Sainsbury en Barraclough, 1968, p. 177). Er moet nochtans worden opgemerkt dat deze assumptie alleen opgaat als ook is aangetoond dat er geen systematische verschillen zijn in de behandeling van sterfgevallen bij vreemdelingen en bij de autochtone bevolking. Analoge resultaten worden ook bekomen door vergelijkingen van verschillende districten in Engeland en Wales, met en zonder verandering van “coroner”, in de periode 50-52 en 60-62. Ook hieruit blijkt dat de “coroner” geen invloed heeft op het zelfmoordcijfer. In de categorie “open verdict” was er wel enige onderschatting aanwezig. Zie hiervoor ook Barraclough (1970). Wat dit laatste punt betreft is er met de uitwerking van de 8e herziening (1965) van de internationale classificatie van de ziekten (in voege vanaf 1969) een niet onbelangrijke wijziging aangebracht: de invoering van de rubriek: “Letse, niet duidelijk accidenteel of opzettelijk toegebracht” (code E980-989). De 10 weerhouden categorieën zijn dezelfde als deze voor zelfmoord (code E950-E959). In België is het aantal aldus geregistreerde sterfgevallen zeer constant en bedraagt ongeveer 16 per 1 miljoen inwoners; dit komt neer op een gemiddeld absoluut aantal van 153 gevallen per jaar of één tiende van het aantal zelfmoorden. Dit betekent dat deze gevallen vroeger onder een andere — namelijk gedefinieerde — doodsoorzaak werden geregistreerd. Zoals bij zelfmoord stijgt dit aantal bij stijgende leeftijd (behoudens enige qualificaties) en komt vaker voor bij mannen dan bij vrouwen. Dit laatste gegeven biedt geen ondersteuning voor de hypothese van Douglas (1967) dat dissimulatie vooral bij vrouwen optreedt (cfr. verder). De hoger geponeerde assumptie dat het vooral bij vergiftiging moeilijk is de precieze doodsoorzaak vast te stellen, wordt daarentegen wel door de cijfers bevestigd. Verder doen zich nog een aantal merkwaardige gegevens voor. Spanje bijvoorbeeld registreert voor de periode 1972-74 geen enkel twijfelgeval. Frankrijk en Groot-Brittannië, twee landen die in tegenstelling tot de rest van West-Europa stabiele of dalende zelfmoordcijfers laten zien sinds 1960-65, scoren twijfelgevallen die 1/4 tot 1/3 van het aantal zelfmoorden bedraagt. In Ierland ten slotte, het land in Europa met de laagste zelfmoordcijfers, worden in de periode van 1969-71 meer twijfelgevallen geregistreerd dan zelfmoorden! De stelling van McCarthy en Walsh (1966), namelijk dat in Dublin de geregistreerde zelfmoordratio moet verdubbeld worden, krijgt door deze gegevens extra steun.

Een laatste probleem betreffende classificatie en registratie heeft betrekking op het verschil tussen zelfmoord en zelfmoordpoging. Door sommige auteurs is erop gewezen dat de officiële data per definitie fout zitten omdat alleen de zelfmoorden worden verrekend (Zilboorg, 1936 en Achille-Delmas, 1933). Deze kritiek wordt echter door steeds meer empirische evidentie tegengesproken : zelfmoord en zelfmoordpoging zijn twee onderscheiden, alhoewel niet gescheiden, gedragingen (Schneider, 1954; Schmid en Van Arsdol, 1955; Farberow en Schneidman, 1965; Maris, 1969; Lester, 1970; Stengel, 1975; Diekstra, 1973; Davidson, 1975). Nationaal onderzoek betreffende de incidentie van zelfmoordpoging is vooralsnog schaars. Uitzonderingen zijn Nederland (De Graaf en Kruyt, 1974) en Tsjechoslovakije (Prokupek, 1968). Op kleiner schaal zijn gegevens beschikbaar over Sheffield in Groot-Brittannië (Parking en Stengel, 1965) en voor Los Angeles in de USA (Schneidman en Farberow, 1961). De meest systematisch gedocumenteerde studie is gebeurd in Edinburg (Kennedy, Kreitman en Ovenstone, 1974; Holding, Buglass, Duffy en Kreitman, 1977; Buglass en Duffy, 1978; Kreitman, 1977).

De problemen bij de detectie en registratie van zelfmoordpoging zijn nog complexer dan bij zelfmoord. De volgende vragen zijn hier o.m. aan de orde : wordt er gewerkt op basis van individuen of op basis van zelfmoordpogingsgevallen ? wordt iedere zelfmoordpoging geteld of wordt er gewerkt op basis van jaarlijkse incidentie ? wat met de gevallen die niet geteld zijn omdat er nooit enig contact was met een hulpverlenende instantie ? wordt alleen de eerste zelfmoordpoging verrekend of worden ook de successieve gevallen behandeld ? wat met de gevolgen van retrograde amnesie ? enz.

CULTURELE WEERSTAND

Naast verschillen op het vlak van definitie, verificatie en registratie, moet met een tweede belangrijke bron van foutenvariatie worden rekening gehouden : de culturele weerstanden tegen de registratie van een sterfgeval als zelfmoord en geacteerd door hetzij de betrokkene zelf, hetzij door de directe verwanten of andere primaire groepen. Er rust inderdaad, ook vandaag nog, in de meeste Westerse culturen een zwaar taboe-karakter op suïcidaal gedrag waarvan de stigmatiseringseffecten verder reiken dan de directe consequenties voor de betrokkene.

De belangrijkste cultuur-historische verbijzondering van resistentie is de kerkelijke weerstand. Alhoewel er geen dwingende argumenten tegen zelfmoord uit het evangelie zijn af te leiden (Alvarez, 1974, p. 66; Van Tol, 1977, p. 13) (6) heeft de kerkelijke leer steeds een belangrijke ideologiserende rol ter zake gespeeld. Dit werd initieel gearticuleerd door Augustinus (in de zesde eeuw) en later door Thomas van Aquino. Merkwaardig is hier vooral het gebruik van polaire, anti-thetische begrippen : zelfmoord is onvoorwaardelijk slecht. De emoties die hierrond ontstonden hebben zich vaak gerationaliseerd tot symbolische systemen die hun plaats kregen in allerhande dogmatische en fanatische overtuigingen. Het netwerk van bijgelovige inhouden, de ontoring van het lijk van de suïcidant, de vermindering van ledematen, het zoeken naar aparte begraafplaatsen zijn als reactiewijzen slechts van hieruit te begrijpen. Het is belangrijk voor ogen te houden dat het hier niet zozeer gaat om een reactie tegen bepaalde personen of tegen specifieke handelingen, maar om een maatschappelijk antwoord op een ontologisch probleem. Dit antwoord komt er vooral op neer aan dit probleem een maatschappelijk statuut te geven en niet omgekeerd. Dit betekent ook dat het geheel van repressieve maatregelen vooral bedoeld zijn als pogingen om de niet-suïcidanten veilig te stellen, veeleer dan als waardevolle pogingen

om zelfmoord te voorkomen, laat staan hulp te bieden aan mensen in crisissituaties. Dit werkte de mystérie en problematisering duidelijk in de hand. Zelfs in recente wetenschappelijke werken heeft dit een merkwaardig remmende invloed gehad, omdat het belette zelfmoord te concipiëren als een gedrag waarvan de componenten niet verschillen van de componenten van andere gedragingen.

Deze kerkelijke visie kreeg bovendien vaak ook wettelijke ondersteuning. Dit kwam tot uitdrukking in maatregelen zoals de verbeurdverklaring van de goederen van de suicidant, de juridische vervolging van de zelfmoordpogers en de gekverklaring van de zelfmoorde-naars.

Het is bijzonder moeilijk om na te gaan of en in hoeverre deze factoren van kerkelijke en wettelijke weerstand tijdens de 19e eeuw (opkomst van de werken van de zogenaamde morele statistici) invloed hadden op (systematische) onderrapportering van zelfmoord. Volgens Douglas (1967, p. 206) is het in ieder geval zo dat de hypothese van Durkheim, namelijk dat katholieken lagere zelfmoordcijfers hebben dan protestanten of joden, moet verklaard worden door de grotere resistentie — en dus meer (succesvolle) dissimulatiepogingen — van katholieken tegen suïcidaal gedrag. In het licht van de secularisatie eensdeels en het wegvallen van wettelijke weerstanden anderdeels, kan deze problematiek heden niet op dezelfde ongequalificeerde wijze worden gesteld. Verder blijkt ook dat onderrapportering niet steeds in de aangeduide richting verloopt. In Engeland en Wales bijvoorbeeld, zet de daling of stabilisering van de zelfmoordcijfers van vóór 1960 zich ook door na 1960, alhoewel in 1961 de zogenaamde Suicide Act werd afgeschaft.

Vaak wordt erop gewezen dat de betrokkene de consequenties van een zelfmoord voor zijn directe verwanten anticipeert door een ongeval voor te wenden. In dit geval kunnen de dissimulatiepogingen van de omgeving minimaal blijven. Bovendien kan dit financieel niet onbelangrijk zijn in het geval een levensverzekering is afgesloten. Wat de auto-ongevallen betreft mag dit fenomeen volgens Schmidt e.a. (1977) niet overschat worden : van de 182 onderzochte fatale ongevallen konden er 1,7 % beschouwd worden als zelfmoord en van de 96 niet fatale 1,0 % als zelfmoordpoging. Wat parasuicide betreft, rapporteren Kennedy e.a. (1971) analoge bevindingen : zelfmoordpogers hebben gemiddeld niet meer ongevallen dan de controlegroep.

De precieze percentages, zoals door Schmidt e.a. aangeduid, kunnen het valse vermoeden doen ontstaan dat het mogelijk is de verschillende alternatieve doodsoorzaken te discrimineren op absolute gronden. Het is duidelijk dat bij ambigu-sterfgevallen (zelfmoord of ongeval) deze nauwkeurigheid niet kan bereikt worden. Interessant onderzoek zou erin bestaan na te gaan in hoeverre het gedrag van een functionaris beïnvloed wordt door kleine supplementaire externe invloeden, wanneer deze met de registratie van twijfelgevallen wordt geconfronteerd.

Volgens Douglas (1967) zullen, in het geval er enige twijfel kan opgeworpen worden, dissimulatiepogingen vooral ondernomen worden bij zelfmoorden van vrouwen : “Male suicides are generally perceived as being caused by extra-familial ‘strains’ ... female suicides, on the contrary, are being caused by intra-familial ‘strains’. When a female commits a suicidal action, then, her significant male others, especially her husband, who is seen as more responsible (i.e., more the cause) of her actions than anyone else, have a much greater incentive in this respect than a female in the same situation to attempt to conceal the suicidal action ... what we see clearly form these differences in meanings is that these are factors strongly favoring a bias in the rates such that females will have lower official suicide rates ...” (p. 215-216, voetnoot 61). Naast een gebrek aan logische evidentie is

voor deze visie vooralsnog ook geen empirische evidentie voorhanden. Rudfeld (zie Atkinson, 1978, p. 54) heeft integendeel op basis van een empirisch onderzoek aangetoond dat bij twijfelgevallen (zelfmoorden en ongevallen) er een tendens bestaat om sterfgevallen van vrouwen als zelfmoord te registreren en van mannen als ongevallen. Dit spreekt de hypothese van Douglas radicaal tegen. Volgens Rudfeld schaaft dit nochtans het statistisch onderzoek niet omdat de vergissingen elkaar opheffen.

Besnard (1976, p. 319 e.v.) heeft de interessante idee naar voor gebracht dat het mogelijk is met het bestaande statistisch materiaal een aantal hypothesen van Douglas te toetsen op basis van interactie-onderzoek. Met behulp van deze procedure is het meteen mogelijk om over te snappen naar de concrete Belgische situatie en dit op basis van beschikbare bronnen.

Volgens Douglas zal dissimulatie groter zijn bij gehuwden dan bij ongehuwde of weduwen en weduwnaars wegens de kleinere sociale controle en grotere isolering bij deze laatsten. Gecombineerd met de factor geslacht (zie hoger) kan hieruit worden afgeleid dat de meeste dissimulaties zullen optreden bij gehuwde vrouwen. Dit betekent dat de discrepantie tussen de zelfmoordratio van mannen respectievelijk vrouwen maximaal zal zijn bij de gehuwden. Omgekeerd zal de immunisering tegen zelfmoord door het huwelijk groter zijn bij vrouwen dan bij mannen. Zoals uit tabel 1 blijkt wordt geen enkele van deze hypothesen door de cijfers bevestigd. Op één na is het niveauverschil tussen mannen en vrouwen het kleinst bij de gehuwden, terwijl — in Durkheimiaanse termen gesteld — de mannen meer de beschermende werking van het huwelijk ondervinden dan de vrouwen : op 100 zelfmoorden bij gehuwde mannen (resp. vrouwen) zijn er 190 van niet gehuwde mannen (resp. 181 bij vrouwen) (7).

Tabel 1

*Gemiddeld aantal zelfmoorden naar geslacht en burgerlijke staat
per 1 000 000 inwoners voor elke categorie. België, 1960-62**

Burgerlijke staat	Man	Vrouw	Verhoud. man/vrouw
Gehuwd	220	79	2,78
Ongehuwd	234	68	3,44
Weduwe/weduwnaar	1 195	229	5,22
Gescheiden + ongekend	704	342	2,06
Totaal niet gehuwd**	418	143	2,92
Verhouding niet gehuwd/gehuwd	1,90	1,81	

Bron : NIS / Eigen berekeningen.

* Berekeningen op basis van de bevolking van 15 jaar en ouder — volkstellingsgegevens 1961.

** Totaal van ongehuwd, weduwe/weduwnaar, gescheiden + ongekend.

Op basis van soortgelijk interactie-onderzoek kunnen nog verschillende andere mogelijkheden onderzocht worden wanneer andere variabelen worden in rekening gebracht. Wegens de beperktheid van het statistisch materiaal is dit echter niet altijd op bevredigende wijze mogelijk. De aandacht zal hier alleen gaan naar een vergelijking tussen Brussel enerzijds en Wallonië anderzijds.

Volgens Douglas (1967, p. 214) zullen de dissimulatiepogingen en het succes ervan veel groter zijn in goed geïntegreerde rurale gebieden waar de arts, de overledene en de familieleden elkaar kennen en grote sociale controle op elkaar uitoefenen. Vandaar, volgens Douglas, de telkens opnieuw naar voor gebrachte bevinding dat in steden meer zelfmoord voorkomt dan op het platteland.

Terloops weze opgemerkt dat deze assumptie heden onhoudbaar is geworden, alhoewel het werk van Douglas pas dateert van 1967 (zie tabel 2 voor Belgische gegevens). Gemeten op basis van de beschikbare gegevens en tijdsperiodes, blijkt dat de volgorde van de grootte van de zelfmoordfrequentie voor de periode 1954-'56 (die de volgorde volgt zoals in de hypothese van Douglas gesteld) precies omgekeerd verloopt als voor de periode 1970-'71. Er zou kunnen opgemerkt worden dat er te weinig differentiatie in de onderkende categorieën aanwezig is. Vooral de klasse + 10 000 is te ruim en weinigzeggend. Voor de jaren 1960-'62 zijn wel gegevens beschikbaar voor grotere steden. Hieruit blijkt dat deze steden niet veel hogere zelfmoordratio's laten zien dan de kleinere steden en gemeenten. Het gemiddeld aantal zelfmoorden is voor deze periode in de gemeenten met minder dan 10 000 inwoners gelijk aan 144. Voor de steden met 100 000 en meer inwoners bedraagt dit 154.

Tabel 2

Gemiddeld aantal zelfmoorden naar grootte van de gemeenten en steden in België voor de periodes 1954-'56, 1965-'66 en 1970-'71.

Grootte gemeente	1954-'56	1965-'66	1970-'71	Index 1965-'66 (1954-'56 = 100)	Index 1970-'71 (1954-'56 = 100)
- 2 000	120	161	190	134	158
- 5 000	123	141	158	115	128
- 10 000	126	138	156	110	124
+ 10 000	157	151	154	96	98

Bron : NIS / Eigen berekeningen.

Op basis van de hypothese van Douglas kan verwacht worden dat het aantal zelfmoorden in Brussel groter zal zijn dan in Vlaanderen en Wallonië, omdat in Vlaanderen en in Wallonië het aantal dissimulatiepogingen en het succes ervan groter is dan in Brussel. Indien deze hypothese gecombineerd wordt met de variabele "geslacht" (zie hoger) dan kan verwacht worden dat het verschil tussen mannen en vrouwen het kleinst zal zijn in Brussel. Zoals uit tabel 3 blijkt wordt dit bevestigd door de gegevens.

Ook Besnard (1976, p. 321), die nochtans erg tekeer gaat tegen de visie van Douglas, aanvaardt dat hier een belangrijke kwestie in het geding is. Dit betekent overigens nog niet dat de stelling van Douglas de meest plausibele verklaringshypothese is voor deze bevinding. De invloed van andere variabelen, zoals het grote aantal vreemdelingen in Brussel (21,1 % van de totale bevolking in 1974-'76, t.o.v. 38 % in Vlaanderen en 12,6 % in Wallonië) (8), de functie van een grootstad als verzamelpunt van menselijke ellende (cfr. de zogenaamde drifthyphese : wanhoop zoekt zijn eigen omgeving), de anonimiteit en tal van andere factoren die doorspelen naar geslachtelijke verschillen zouden evenzeer in de complexiteit van de verklaringsfactoren moeten betrokken worden. Ten slotte moet nog opgemerkt worden dat de gerapporteerde bevindingen i.v.m. dissimulatie slechts een

Tabel 3

Gemiddeld aantal zelfmoorden naar taalgebied en geslacht per 1 000 000 inwoners van de overeenkomstige bevolkingsgroep. België, 1964-'66 en 1974-'76.*

Territoriale omschrijving**	1964-'66			1974-'76		
	Man	Vrouw	Verhouding	Man	Vrouw	Verhouding
Brussel-hoofdstad	257	138	1,86	235	150	1,57
Nederlands taalg.	173	70	2,47	172	89	1,93
Frans + Duits taalg.	243	101	2,41	285	134	2,13
Totaal	205	89	2,30	216	111	1,95

Bron : NIS / Eigen berekeningen.

* Voor de berekeningen van de bevolking van de overeenkomstige categorieën worden schattingen gemaakt op basis van de volkstellingen van 1961 en 1970 en de sociaal-economische enquête van 1977. Voor 1961 wordt gebruik gemaakt van de cijfers berekend voor de sedert 1 september 1963 wettelijke omschreven taalgebieden (wet van 2 augustus 1963). Het arrondissement "Brussel-randgemeenten" (niet-officiële benaming) dat tot 1 januari 1971 (afgeschaft bij wet van 23 december 1970) aangesloten was bij Brussel-hoofdstad (sindsdien Halle-Vilvoorde) werd door ons echter reeds initieel bij het Nederlandse taalgebied gevoegd.

** De terminologie van de volkstellingen van 1961 (nieuwe gebiedsindeling) en van 1970 wordt hier gemakshalve overgenomen. In de sociaal-economische enquête (1977) is sprake van het Brussels gewest, het Vlaams gewest, het Waals gewest, en het Duits taalgebied.

zeer voorlopige en tentatieve waarde hebben. Immers, bij ontstentenis van kennis of er überhaupt dissimulatie aanwezig is, en dus onwetendheid over de "werkelijke" zelfmoordcijfers, kan nooit nagegaan worden of en in welke mate dissimulatie in verschillende groepen optreedt.

Wat dit punt betreft weze nog vastgesteld dat de discrepantie tussen de werkelijke en de geregistreerde waarden niet noodzakelijk in het nadeel van de onderzoeker speelt wanneer de vergelijking van relatieve zelfmoordcijfers in de analyse centraal staat. Dit is het geval bij een constante verhouding non-registratie en in het geval van onderschatting van verschillen. Een derde mogelijkheid is het waarnemen van in werkelijkheid niet-bestaande verschillen : in dat geval zullen wel verkeerde conclusies worden getrokken. De groep gekenmerkt door een laag zelfmoordcijfer is dan ook de groep met de grootste non-registratie.

FOUTEN IN DE REGISTRATIE VAN DE OVEREENKOMSTIGE CATEGORIEËN WAAROVER EEN ZELFMOORDCIJFER WORDT BEREKEND

Een punt dat meestal wordt over het hoofd gezien is dat bij de berekening (en vergelijking) van relatieve zelfmoordcijfers ook problemen en fouten kunnen optreden die te wijten zijn aan de min of meerdere mate van onnauwkeurigheid waarmee de vergelijkingsgroepen worden berekend of samengesteld. Een voorbeeld hiervan is de samenvoeging in Belgische statistieken (zie tabel 1) van de echt gescheiden en de personen met ongekende burgerlijke staat. Op dezelfde wijze omvat de categorie van de gehuwden ook de wettelijk van tafel en bed gescheiden partners. Het is duidelijk dat dit de specificiteit schaadt. Hetzelfde kan gezegd worden over het bevolkingsaantal van grote steden waar het, ten gevolge van grote geografische mobiliteit, moeilijk is het precieze aantal inwoners te kennen. Ook bij schattingen — bv. op basis van twee volkstellingen — treden deze problemen naar voor,

omdat hier meestal wordt uitgegaan van een achterliggend lineair model. Dit kan vooral storend werken bij kleine groepen omdat deze een hogere mate van toevalsvariatie vertonen dan grotere groepen. Hoe kleiner een specifieke groep en hoe kleiner het relatieve zelfmoordcijfer is, des te groter zal de toevalsvariatie zijn. In dit geval zal het ook bijzonder moeilijk zijn om na te gaan of een stijging of daling van het aantal zelfmoorden gewoon een toevalsafwijking is van een algemeen model, of een betekenisvolle afwijking van dit model. Zo is volgens Durkheim de stabilisatie of terugval in sommige landen van het aantal zelfmoorden op latere leeftijd geen reëel sociaal verschijnsel, maar is deze te wijten aan "des erreurs de recensement" (p. 79). Volgens Kruyt (1960, p. 307-308) daarentegen is het fenomeen van de ouderdomsregressie wel een reëel sociaal verschijnsel.

PARTIELE EN ONNAUWKEURIGE INFORMATIE

Een laatste potentiële foutenbron heeft betrekking op onnauwkeurige en partiële registratie en houdt meestal verband met de omstandigheid dat het vaak moeilijk is om correcte informatie te bekomen over de overledene. Zo wordt bijvoorbeeld in de Belgische statistieken tot 1964 voor de beroepenclassificatie de volgende indeling gebruikt : landbouw, handel, nijverheid, intellectuele of vrije beroepen, en ten slotte "zonder beroep en andere". Het is duidelijk dat de samenvoeging van de categorie "zonder beroep en andere" meteen een aantal problemen stelt. Daarnaast zijn de andere categorieën dermate ruim dat heel wat informatie verloren gaat. Sinds 1965 (tot en met 1971) is hierin verbetering gekomen door de uitwerking van een tien-delige classificatie en met een aparte categorie "zonder beroep". Niet minder dan 60 % (juist cijfer : 58,4 %) van de gevallen (periode 1965-'71) is onder deze categorie geïnclassificeerd. Opnieuw is het hier echter moeilijk om zinvolle conclusies te formuleren aangezien er geen indeling naar geslacht is ingevoerd.

Het is merkwaardig dat de meeste auteurs bijzonder weinig, zoal geen, aandacht besteden aan deze kwestie. Vandaar dat het ook niet mogelijk is om na te gaan of de foutenmarge, veroorzaakt door partiële registratie, systematisch geprofileerd is. In de toekomst zou wel eens kunnen blijken dat de problematiek van partiële en onnauwkeurige informatie een zwaardere hypotheek op het suicide-onderzoek plaatst dan non-registratie.

EVALUATIE EN BESLUIT : PLEIDOOI VOOR EEN NIEUW PROGRAMMA

Op basis van de behandelde problemen en onderzoeksresultaten kan gesteld worden dat het vooralsnog onmogelijk is enig definitief uitsluitsel te geven over de waarde en de bruikbaarheid van de officiële zelfmoordstatistieken. Het onderzoek ter zake is weliswaar reeds op gang gekomen, maar heeft nog niet geleid tot opbouwende en cumulatieve resultaten. In wat volgt zullen de redenen hiervan onderzocht worden.

De kritieken en discussiepunten i.v.m. de officiële data worden vooral geformuleerd, en als probleemgebieden in stand gehouden, door de ethnomethodologen. Aangezien hun stellingen ten aanzien van de bruikbaarheid van deze gegevens bijzonder sterk geproforceerd zijn, en doorstoten naar een ruimere sociologie-opvatting, zal verder nagegaan worden wat het statuut van deze opvattingen is in een theorie over de genese van de officiële statistieken. Zoals uit de hoger besproken punten blijkt zijn hiermee duidelijk niet alle problemen van de baan. Tevens weze opgemerkt dat hier wordt voorbijgegaan

aan problemen die over dit onderwerp vaak aan de orde zijn zoals operationaliserings- en falsificeerbaarheidsproblemen, het structuurbegrip en het statuut van descriptie.

Volgens de ethnomethodologen wordt onze kennis op basis van de officiële gegevens primair beperkt door de aard van deze data : de subjectief-evaluatieve momenten van appreciatie door de functionarissen en de betrokken mensen spelen een belangrijke rol bij de opbouw van de gegevens, zodanig zelf dat de data veeleer deze evaluatieve werkelijkheid reflecteren dan een stand van zaken op het vlak van zelfmoordfrequentie en -evolutie. De (structuren van de) betrokken "bewustheden" worden a.h.w. geconcipieerd als interveniërende variabelen. Via deze visie is meteen de deur geopend naar een aantal klassieke psychologische theorieën. Dit heeft onder meer geleid tot een aantal theorieën die zich centreren rond het concept "zelf", een begrip dat geacht wordt het raakvlak te symboliseren tussen psychologie en sociologie, en een bijzonder cruciale plaats inneemt in de fenomenologie en de symbolische interactie-theorie.

Het in grote mate terugvallen op subjectieve ervaringsfactoren is o.i. een handig maneuver om een niet gemeten variabele op te nemen in een causaal geacht analyse. De vraag is echter niet alleen of, hoe en hoe goed deze variabele kan gemeten worden, maar vooral hoe relevant zij is en wat het statuut ervan is in een functionele analyse. Blijkbaar wordt hier de mentalistische visie naar voor geschoven, ditmaal vanuit sociologische hoek, dat gevoelens, intenties, subjectieve ervaringen, introspectief waargenomen toestanden, enz. iets te maken hebben met oorzaken. Dit betekent dat deze interveniërende variabelen niet alleen worden geconcipieerd als verbindende schakel, maar zelfs als terminale punten. De aanduiding van deze elementen in functie van het te verklaren fenomeen wordt gezien als noodzakelijke en voldoende voorwaarde in een verklaringketen. Niemand maakt zich echter zorgen over de vraag hoe deze gevoelens en subjectieve ervaringen moeten verklaard worden. Als dusdanig is hier een duidelijke blokkering van elke successieve reflectie in het geding. Dit blijkt o.m. goed uit het gebruik bij Douglas (1967) van termen zoals "substantial self" (p. 281). Dit "self" verwijst naar "a substance" in het individu en heeft betrekking op "judgments which are fundamentally independent of time, place and situation" (p. 282). Douglas refereert ook naar de analogie van dit begrip met het "I" van Mead en het "essential self" van Garfinkel. Zeer duidelijk zijn hier ook connecties aanwezig met de zgn. "trek"-psychologie waar ook heel wat te doen is rond de cross-situationele en cross-temporele stabiliteit van het gedrag. Dit model werd reeds herhaalde malen kritisch ter discussie gesteld o.m. door Mischel (1968, 1976).

In een consistente functionele analyse worden private data niet weggewimpeld (zoals dat bv. het geval is in het zgn. metafysisch behaviourisme), maar wordt gesteld dat zowel het gedrag als de ermee gepaard gaande bewustzijnstoestanden moeten geconcipieerd worden als functie van dezelfde verklaringsfactoren, die gezocht worden in de genetische aanleg en de omgevingsgeschiedenis (in ruime zin). Volgens Skinner (nomen est omen) is de huid (skin) geen grens die van zodanige aard is dat de verklaringsprincipes die gelden aan de ene zijde niet zouden gelden aan gene zijde (Skinner, 1953, 1969, 1974). In een visie op registratie en disimulatie van zelfmoord kan de factor "subjectiviteit" in de gebruikelijke betekenis van het woord m.a.w. niet fungeren als sleutelvariabele. Zowel het gedrag als de homo internus worden functioneel gecontroleerd door dezelfde omgevingsvariabelen, maar tussen deze twee modi zelf is er geen causale band.

In de mate dat zowel het gedrag als de subjectieve ervaringswereld functioneel gedetermineerd worden door dezelfde verklaringsfactoren, kan verwacht worden dat tussen beide een correlationeel verband bestaat en dat het dus zinvol is predicties vanuit het ene naar het andere te maken. Dit draagt echter weinig bij tot de wetenschappelijke kennis in de

mate dat er geredeneerd wordt vanuit het ene effect naar het andere, en niet van "oorzaak" naar effect. Bovendien worden de subjectieve factoren ingelast uit allerhande gedragsobservaties. Die factoren zijn immers zelf niet rechtstreeks observeerbaar. Aangezien in de verklaring gesteund wordt op ingelaste factoren blijft deze noodzakelijkerwijs circular. Ook het terugvallen op het verbaal gedrag stelt problemen, niet alleen omdat de vraag kan gesteld worden hoe goed het individu zichzelf "kent" (9) en daarrond verbaal gedrag produceert, maar ook omdat hier heel wat controlemechanismen in het spel zijn, die een vraagteken plaatsen bij de relevantie van de verbale informatie. Wanneer bv. aan een lijkschouwer wordt gevraagd "waarom" hij een bepaald sterfgeval als zelfmoord heeft geregistreerd, of wanneer aan iemand wordt gevraagd "waarom" een vriend(in) of verwante zelfmoord heeft gepleegd, dan zal het antwoord op deze vraag verwijzen naar bepaalde versterkingscontingenties. Er is kans dat deze taxatie juist is. Het is echter ook mogelijk dat verkeerde controlerende variabelen worden aangeduid (cfr. rationalisering), en dit is des te waarschijnlijker wanneer, zoals bij zelfmoord vaak het geval is, de reële factoren gronden zijn voor de presentatie van aversieve stimuli (bv. maatschappelijke afkeuring).

Het is duidelijk dat de hier behandelde problematiek ook betrekking heeft op het intentie-vraagstuk, dat door vele auteurs geacht wordt fundamenteel te zijn op het vlak van zelfmoord (cfr. hoger). Hier volstaat het erop te wijzen dat intenties, motieveringen en doelstellingen hoogstens kunnen gezien worden als effecten van bekrachtiging, die optreden als gedragsbegeleidende variabelen, maar zelf geen enkele initiërende of originele functie hebben. Dit betekent geenszins dat zelfmoord plegen geen intentionele daad is, d.w.z. een daad gericht op het realiseren van bepaalde doelstellingen. Intentie kan echter niet geconcipeerd worden als een "causale" factor in een autonoom individu (Day, 1976). Vandaar dat er niet kan geredeneerd worden vanuit de homo internus (intentie) naar de homo externus (gedrag, i.c. zelfmoord). Het omgekeerde is overigens ook niet mogelijk.

In de hedendaagse zelfmoordpredictiestudies en dito schalen, staat de notie "intentie" eveneens centraal. Daarbij wordt gepoogd de intentie te achterhalen op basis van allerhande klinische oordelen, resultaten van projectieve technieken en objectieve persoonlijkheidstests (voor een overzicht, zie Beck, 1974). De impliciete assumptie ter zake is immers steeds dat kennis van de voorwaarden voor het optreden van suicidale "gevoelens" wetenschappelijke kennis verschaffen omtrent de oorzakelijke factoren van successief suïcidaal gedrag.

De lijkschouwer en andere betrokken mensen worden bij de vaststelling van een overlijden geconfronteerd met zeer uiteenlopende stimuli : sommige hebben vooral betrekking op de momentane situatie, andere op de levensgeschiedenis van de suïcidant en nog andere op de resp. eigen levensgeschiedenis. De fundamentele vraag is hoe sterk de invloed van deze factoren was in een concrete situatie, m.a.w. welke stimuli het perceptuele gedrag op een gegeven moment controleerden.

Om dit programma te realiseren is in de eerste plaats een filosofisch paradigma noodzakelijk dat hiervoor een wetenschappelijk kader voorziet. Ons inziens kan dit gevonden worden in het zgn. gedragsparadigma zoals dat uitgewerkt werd door de radicale behaviouristen. De consequenties van dit paradigma voor de sociologie zijn tot nog toe nooit systematisch onderzocht, maar zijn o.i. verrijkend en bijzonder fundamenteel. Bij de confrontatie met deze visie kan men niet anders dan getroffen zijn door de eenvoud waarmee de dissimulatiediscussies worden gevoerd.

Uitgaande van dit paradigma is de taak van de socioloog t.a.v. het onderhavige probleem zowel van analytische als van synthetische aard. Dit impliceert in eerste plaats het herformuleren van de probleemstelling in gedragstermen, de specificatie van complexe problemen in de constituerende deelproblemen, het achterhalen van de controlerende variabelen en contingente omstandigheden en ten slotte de verwijzing naar een algemene gedrags-theorie. Een aantal van de factoren die dissimulatie en onderrapportering van zelfmoord in de hand werken zijn reeds gedetecteerd. De processen via dewelke dit verloopt en de precieze determinerende variabelen voor het optreden van een situatie-specifiek gedrag (o.m. registratie- of dissimulatiegedrag) zijn achter op basis van het bestaande onderzoek hoogst onduidelijk. Daarbij wordt meestal aan het "gezonde verstand" overgelaten de verbanden te leggen. Bovendien zijn er in deze aangelegenheid bijzonder weinig cumulatieve resultaten geboekt.

Om in de problematiek enige duidelijkheid te krijgen is een functionele analyse van het gedrag van de functionaris en van de betrokken participanten noodzakelijk. Sociologen hebben zich al te zeer blind gestaar op structurele, topografische en formele analyses. Een groot deel van de hier behandelde problematiek is overigens te herleiden tot een slecht begrip van het belangrijke onderscheid tussen topografische- en functionele analyse. Wanneer er dan sprake is van zelfmoord, hetzij bv. in een ongeval, hetzij als "authentieke zelf-destructie", verschaft de topografie ons weinig relevante informatie; een analyse van de controlerende variabelen brengt echter twee verschillende gedragingen aan het licht. Het verschil ertussen bestaat uit de verschillende contingenties. Veel van de hoger gerapporteerde tegenstrijdige onderzoeksbevindingen krijgen aan een gans andere betekenis.

De nadruk die hier gelegd wordt op functionele analyse van het menselijk gedrag betekent geenszins een terugvallen op solipsisme of ontrouw aan een sociologisch programma. Wel komt hier een interessant spanningsveld aan het licht tussen psychologie en sociologie, een probleem dat o.m. door Homans (1969, 1970) is behandeld, maar waarop hier niet verder kan worden ingegaan. Feit is dat de sociale context een cruciale rol speelt, zowel bij het aanleren als bij het instandhouden van gedrag en als dusdanig een integraal onderdeel is van elke analyse van menselijke activiteiten. Een belangrijk onderscheid moet hierbij gemaakt worden tussen factoren met éénmalige, specifieke of beperkte invloed enerzijds (wat o.m. belangrijk kan zijn op het vlak van een gedragsmodificatieproces in een klinische setting) en anderzijds belangrijke response-contingente factoren en veranderingen in de sociale omgeving met verregaande consequenties. Sociologen zullen vooral geïnteresseerd zijn in dit tweede alternatief en pogen om individuen die geconfronteerd worden met dezelfde discriminatieve stimuli (bv. culturele normen) en contingenties als één eenheid of groep te zien, ofwel om discriminatieve stimuli te combineren met de ermee verbonden gedragspatronen ("rollen" genoemd).

Het programma dat hier – noodzakelijkerwijze zeer verkort – is voorgesteld, verschilt in belangrijke mate van het ethnomethodologisch programma. Verschilpunten betreffen o.m. de visie op intentie en motivatie (en in het algemeen alle private data), de relatie tussen en het statuut van individu en omgeving, de rol van mediërende processen, de noodzakelijk geachte onderzoeken en de wijze waarop deze moeten geschieden enz. Het belangrijkste verschilpunt naar het onderhavige probleem toe is nochtans dat, daar waar de ethnomethodologen stellen dat onze kennis primair beperkt wordt door de aard van de gegevens, er hier gesteld wordt – op positieve wijze – dat het grootste probleem gelegen is in de relatief moeilijke toegankelijkheid van de factoren waarvan het menselijk gedrag een functie is.

Met dank aan Prof. dr. W. Dumon en Prof. dr. J. Billiet voor hun commentaar bij de eerste versie van de tekst.

SAMENVATTING

De studie van de zelfmoordfrequentie en -evolutie aan de hand van de officiële statistieken stuit initieel op een belangrijk probleem : de vraag naar de betrouwbaarheid en de geldigheid van deze data. Vooral de ethnomethodologen hebben deze problematiek opgeworpen en uitgewerkt. De argumentaties van deze auteurs worden in dit artikel in een ruimer kader uitgewerkt. Daarbij wordt ook aandacht besteed aan andere problemen die betrekking hebben op onderzoek dat gebaseerd is op secundair bronnenmateriaal.

De problemen die door de ethnomethodologen worden aangeduid zijn bijzonder fundamenteel. Nogtans is nog nooit aangetoond dat de zelfmoordcijfers systematisch vertekend zijn. De potentiële bias is m.a.w. niet gekwantificeerd. Bovendien zijn de dynamische processen van deformatie hoogst onduidelijk.

Er wordt geargumenteed dat, ten gevolge van de algemene approach, de methodologie en de object-definiëring in het ethnomethodologisch paradigma, de opgeworpen problemen niet kunnen opgelost worden. Daarom worden wegen aangeduid voor de aanzet van een nieuw programma, en dit op basis van het gedragsparadigma van het hedendaags behaviourisme.

ABSTRACT

The study of the frequency and evolution of the suicide rate on the basis of the official statistics encounters an important problem : the question of the reliability and the validity of these data. Especially the ethnomethodologists have raised this problem and worked it out. The arguments of these authors are elaborated in this article in a larger context. Other problems concerning investigation based on material of secondary sources, are also focused.

The problems indicated by the ethnomethodologists are very fundamental. However, up to now, it has never been proven that the suicide rates are distorted in a systematic way, i.e. the potential bias has never been expressed quantitatively. Moreover, the dynamic processes of deformation of the rates are very unclear.

It is argued that, as a consequence of the general approach, the method and the subject matter of the ethnomethodological paradigm, the problems in question cannot be solved. That's why indications are given to elaborate a new program on the basis of the behavior-paradigm of contemporary behaviorism.

NOTEN

1. Discrepancies tussen de nominale en de operationele definitie kan aanleiding geven tot fouten van interne validiteit. Durkheim (1897, ed. 1976) bijvoorbeeld definieerde zelfmoord als "tout cas de mort qui résulte directement ou indirectement d'un acte positif ou négatif, accompli par la victime elle-même et qu'elle savait devoir produire ce résultat" (p. 5). De definitie van Halbwachs (1930, ed. 1978) wordt in dezelfde bewoordingen gesteld maar er wordt aan toegevoegd "... and which is not a sacrifice" (p. 308). De zelfopoffering wordt dus buiten de zelfmoordproblematiek gesteld, waarmee Halbwachs anticipeert op een belangrijk probleem, namelijk dat de zelfopofferingen onder een andere doodsoorzaak dan zelfmoord worden gerubriceerd (zie ook Kruyt, 1960). De altruïstische zelfmoord, zoals door Durkheim genoemd, is dus niet bestudeerbaar op basis van de officiële data, waardoor meteen een zware hypotheek wordt gelegd op zijn werk. Hij maakt een fout van interne validiteit : de nominale definitie is breder dan de operationele definitie.
2. De intentieproblematiek komt later nog ter sprake.
3. Volgens Schneidman (1968) is het zelfs mogelijk om alle doodsoorzaken te situeren rond de intentieproblematiek : intentionele, sub-intentionele en niet-intentionele doodsoorzaken. Ons inziens is dit echter noch een terminologische, noch een conceptuele innovatie, maar een ad hoc classificatie gebaseerd op een simplistische intentie-notie.
4. Er is een afscheidsbrief in ongeveer 30 % van de gevallen.
5. Deze problematiek heeft overigens ook betrekking op de registratie van andere doodsoorzaken. De statistiek van de doodsoorzaken verschijnt hier als een sociologisch verschijnsel waarop verschillende factoren een impact hebben (bv. moeilijkheden bij het precies vaststellen van de diagnose, complexiteit van de door de WGO weerhouden rubrieken, drukke bezigheden van sommige huisartsen, vergissingen in de statistische verwerking, enz.)

6. In het Oude Testament worden vier zelfmoordgevallen behandeld : Simson, Saul, Abimelech en Achitofel. Nergens wordt er een negatief oordeel over uitgesproken. De zelfmoord van Judas Iskariot in het Nieuwe Testament wordt met dezelfde neutraliteit behandeld : het lijkt zelfs een maatstaf voor zijn berouw.
7. Om de grootterelatie aan te geven tussen twee relatieve zelfmoordcijfers wordt hier gebruik gemaakt van ratio's. Door Pope (1976) en Danigelis en Pope (1979) wordt deze techniek als methodologisch inadequaaf van de hand gewezen. De ideeën van deze auteurs en de voorgestelde alternatieven steunen nochtans op een verkeerd begrip van het onderscheid tussen een additief en een multiplicatief model, en correlatief hiermee tussen een rekenkundig en een meetkundig gemiddelde.
8. Voor de geïnteresseerde lezer weze opgemerkt dat het zelfmoordcijfer van de vreemdelingen in België beduidend lager ligt dan dat van de totale bevolking. Statistieken hieromtrent zijn beschikbaar sinds 1964. Het zelfmoordcijfer van de vreemdelingen is constant en laag : 79 per jaar per 1 000 000 vreemdelingen voor de periode 1974-'76. Voor de mannen bedraagt dit 107 en voor de vrouwen 43.
9. Op het vlak van een empirische kennisleer heeft deze visie verdergaande consequenties dan op het eerste gezicht lijkt (vergelijk bv. de "humanistische coëfficiënt" zoals hoger beschreven) : "Instead of concluding that man can know only his subjective experiences - that he is bound forever to his private world and that the external world is only a construct a behavioral theory of knowledge suggests that it is the private world which, if not entirely unknowable, is at least not likely to be well known" (Skinner, 1969, p. 228). De kennis van het subject over zichzelf zal dikwijls deficiënt zijn omdat de verbale gemeenschap het zelf-descriptieve gedrag vaak niet onder precieze controle kan brengen van private stimuli. Deze laatste zijn immers in grote mate ontoegankelijk voor de verbale gemeenschap.

BIBLIOGRAFIE

- ACHILLE-DELMANS, F. *Psychologie pathologique du suicide*. Paris, Alcan, 1933.
- ALVAREZ, A. *De wrede God*. Amsterdam, De Arbeidspers, 1971.
- ATKINSON, M. The comparability of suicide rates. In : Speyer, N., R. Diekstra, K. Van de Loo (Eds). *Proceedings of the 7th international congress on suicide prevention*. Amsterdam, Swets en Zeitlinger, 1974, 189-201.
- ATKINSON, M., E.M. BROOKE. Determination des décès par suicide. Genève, Organisation Mondiale de la Santé, *Cahiers de la Santé Publique*, nr. 58, 15-80.
- ATKINSON, M. *Discovering suicide : studies in the social organization of sudden death*. London, MacMillan Press, 1978.
- BAECHLER, J. *Les suicides*. Callman-Lévy, 1975.
- BAUER, J. Ethical violations in suicide prevention. In : Speyer, N., R. Diekstra, K. Van de Loo (Eds). *Proceedings of the 7th international congress on suicide prevention*. Amsterdam, Swets en Zeitlinger, 1974, 597-600.
- BECK, A.T., H.L. RESNIK, D.J. LETTIERI (Eds). *The Prediction of suicide*. Bowie, Maryland, The Charles Press Publishers, 1974.
- BESNARD, P. Anti- ou anté-Durkheimisme ? Contribution au débat sur les statistiques officielles du suicide. *Revue Française de Sociologie*, 17 (1976) 2, 313-341.
- BUGLASS, D., J.C. DUFFY. The ecological pattern of suicide and parasuicide in Edinburgh. *Social Science and Medicine*, 12 (1978) 4A, 241-252.
- CHESNAIS, J., J. ZBORILOVA. Le suicide en Europe centrale, en France et en Suède depuis un siècle. *Revue Française des Affaires Sociales*, 31 (1977) 1, 105-137.
- DANICELIS, N., W. POPE. Durkheim's theory of suicide as applied to the family : an empirical test. *Social Forces*, 57 (1979) 4, 1081-1106.
- DAVIDSON, F., et al. *Mortalité et morbidité par suicide*. Paris INSERM, 1975.
- DAY, W. Contemporary behaviorism and the concept of intention. In ARNOLD, W.J. (Ed) *Nebraska symposium on motivation 1975*. University of Nebraska Press, 1976, 65-131.
- DIEKSTRA, R. *Crisis en gedragskeuze : een theoretische en empirische bijdrage tot het zelfmoordprobleem*. Amsterdam, Swets en Zeitlinger, 1973.
- DOUGLAS, J. The sociological analysis of social meanings of suicide. *Archives Européennes de Sociologie*, 7 (1966), 249-297.
- DOUGLAS, J. *The social meanings of suicide*, Princeton, Princeton University Press, 1967.
- DURKHEIM, E. *Le suicide*. Paris. Presses Universitaires de France, 1976.
- FARBEROW, N.L., E.S. SCHNEIDMAN. Veterans Administration. Department of Medicine and Surgery, *Medical Bulletin*, 1961.
- GRAAF (DE), A.C., C.S. KRUYT, Zelfmoord in Nederland; enkele resultaten m.b.t. de response op een landelijke enquête naar zelfmoord en zelfmoordpoging in Nederland. *Medisch Contact*, 29 (1974) 36, 1149-52.

-
- HALBWACHS, M. *The causes of suicide*. London, Routledge and Kegan Paul, 1978.
- HOLDING, T.A., et al. Parasuicide in Edinburgh — a seven year review 1968-74. *British Journal of Psychiatry*, 130 (1977), 543.
- HOMANS, G. The sociological relevance of behaviorism. In Burgess, R.L., Bushell (Eds). *Behavioral Sociology : the experimental analysis of social process*. New York, Columbia University Press, 1969, 1-24.
- HOMANS, G. The relevance of psychology to the explanation of social phenomena. In Borger, R., F. Cioffi (Eds). *Explanation in the behavioral sciences*. Cambridge, Cambridge University Press, 1970, 313-343.
- KENNEDY, P., N. KREITMAN, I. OVENSTONE. The prevalence of suicide and parasuicide in Edinburgh. *British Journal of Psychiatry*, 124 (1974), 36.
- KENNEDY, P., A. PHANJOO, W. SHELKIN. Risk taking in the lives of parasuicides (attempted suicides). *British Journal of Psychiatry*, 119 (1971), 281-86.
- KITSUSE, J., A. CICOUREL. A note on the uses of official statistics. *Social Problems*, 2 (1963), 134-135.
- KREITMAN, N. (Ed). *Parasuicide*. London, John Wiley and Sons, 1977.
- KRUYT, C. *Zelfmoord : statistisch-sociologische verkenningen*, Assen, dissertatie, 1960.
- LESTER, D. Relation between attempted suicide and completed suicide. *Psychological Reports*, 26 (1970), 719-722.
- MARIS, R. *Social Forces in urban suicide*. Homewood, Illinois, The Dorsey Press, 1969.
- MISCHEL, W. *Personality and assessment*. New York, Wiley, 1968.
- MISCHEL, W. *Introduction to personality* (2nd ed.). Holt, Rinehart and Winston, 1976.
- MCCARTHY, P., D. WALSH. Suicide in Dublin. *British Medical Journal*, 1 (1966), 1393-96.
- PARKIN, D., E. STENGEL. Incidence of suicidal attempts in an urban community. *British Medical Journal*, 2 (1965), 133.
- POPE, W. *Durkheim's Suicide : a classic analysed*. Chicago, Chicago University Press, 1976.
- PROKUPEK, J. Suicide analysis in Csechoslovakia in the 1963-66 period. In : Farberow, N.L. (Ed). *Proceedings Fourth international Conference for Suicide Prevention*. Los Angeles, Suicide Prevention Center, 1968, p. 31-33.
- REID, J.B. Reliability assessment of observation data : a possible methodological problem. *Child Development*, 40 (1971), 1143-50.
- SAINSBURY, P., B. BARRACLOUGH. Differences between suicide rates. *Nature*, 220 (1968), 1252.
- SAINSBURY, P., B. BARRACLOUGH. National suicide statistics. In : Fox, R. (Ed). *Proceedings of the 5th international conference for suicide prevention*. Vienna, International Association for Suicide Prevention, 1970, 176-179.
- SCHMIDT, C.W., et al. Suicide by vehicular crash. *American Journal of Psychiatry*, 134 (1977) 2, 175-178.
- SCHMID, C.F., M.F. VAN ARSDOL. Completed and attempted suicides. *American Sociological Review*, 20 (1955), 273-283.
- SCHNEIDER, P.B. *La tentative de suicide*. Paris, Neuchâtel : Delachaux et Niestle, 1954.
- SCHNEIDMAN, E.S. Sleep and self-destruction : a phenomenological approach. In Schneidman, E.S. (Ed). *Essays in self-destruction*. New York, Jason Aronson, 1967, 510-539.
- SCHNEIDMAN, E.S., N.L. FARBEROW. Statistical comparisons between attempted and committed suicides. In Farberow, N.L., E.S. Schneidman (Eds). *The cry for help*. New York, McGraw-Hill, 1965, 19-47.
- SKINNER, B.F. *Science and human behavior*. New York, The Free Press, 1953.
- SKINNER, B.F. *Contingencies of reinforcement*. New York, Appleton-Century-Crofts, 1969.
- SKINNER, B.F. *About behaviorism*. New York, Knopf, 1974.
- STENGEL, E. *Suicide and attempted suicide*. Harmondsworth, Penguin Books, 1975.
- VAN TOL, D. *De dood als keuze*. Amsterdam, Boom Meppel, 1977.
- VERBEKE, A. Poging tot zelfmoord, vraag naar een bewoonbare wereld. *Kultuurleven*, 43 (1976) 6, 484-493.
- WAYNE, I. *Suicide statistics in the U.S. : an explanation of some factors affecting the quality of data*. Washington, D.C., Bureau of social science, 1969.
- WILKINS, J. Suicidal behavior. *American Sociological Review*, 32 (1967) 2, 286-298.
- ZILBOURG, G. Suicide among civilized and primitive races. *American Journal of Psychiatry*, 92 (1936), 1347-1369.